

Yaşar Üniversitesi

Uygarlık Tarihi Ders Notları (I. Bölüm)

Öğr. Gör. Dr. Mehmet Kahyaoğlu

GİRİŞ

Uygarlık sözcüğü, Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'nde "uygar olma durumu, medeniyet ve medenilik" olarak verilmesinin yanı sıra "Bir ülkenin, bir toplumun, maddi ve manevi varlıklarının, fikir, sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerinin tümü" olarak verilmektedir. İngilizce "civilization" sözcüğünün karşılığı olarak verilen "uygarlık" yanından Arapçadan gelerek Türkçede kullanılan "medeniyet" sözcüğü ile de karşılanmaktadır. Yurttaş, kentli anlamına gelen Latince "civis" sözcüğünden gelen "civilization"'ın yanı sıra Arapça kökenli "medeniyet" sözcüğü de kent anlamındaki "madina" sözcüğünden gelmektedir. Uygarlık sözcüğünün kökeni ise yerleşik ilk Türk kavmi olan Uygurlara yola çıkılarak türetildiği söylenmektedir.

Uygarlık en genel anlamıyla tarihsel süreçte insanların nesilden nesile aktardıkları düşünce, sanat, bilim ve teknoloji ürünlerinin tamamını ifade eder.

Tüm zamanların en eskisi ve en uzun olan tarih öncesi çağlardan başlayan insanoğlunun serüveni, uygar bir topluma dönüşme yolunda oldukça yavaş adımlarla ilerlemiştir. Günümüzden 2.5 milyon yıl önce ortaya çıkan ve 40 bin yıl öncesine kadar yaşamış olan bir çok tür insanın ataları olmuştur. Bu insan türlerinin anatomik yapıları ve zihinsel düzeyleri bugünkü insanlardan farklıdır. Modern insan olan *Homo sapiens* türü ise yaklaşık 200 bin yıl önce ortaya çıkmıştır.

Tarih Öncesi Çağlar

Belegeler ışığında tanımlanan ve incelenebilen tarihsel çağların başlaması yazının bulunmasıyla yazının bulunmasıyla başlar. Yazının bulunmasından önceki dönem ise Tarih Öncesi olarak adlandırılır ve kendi içinde de bölümlere ayrılan üç ana devirden oluşur. Bunlar:

- Paleolitik
  - o Alt paleolitik GÖ (Günümüzden önce) 2.500.000-200.000
  - o Orta plaeolitik GÖ 200.000-40.000
  - o Üst paleolitik GÖ 40.000-12.000
- Mezolitik GÖ 12.000-10.000
- Neolitik
  - o Çanak çömlek öncesi neolitik İÖ 10.000-7.000
  - o Çanak Çömlekli Neolitik İÖ 7.000-5.500

Her ne kadar bu dönemlendirmenin dünyada uygulanmadığı uygarlıklar da vardır (Örneğin matematik ve astronomiyi bilen Mayaların taş aletler yapıp kullanmaya devam etmesi gibi).

Eskitaş Çağı (Paleolitik Dönem)

iÖ 600.000'lerden iÖ 10.000'lere kadar insanoğlu avcı, balıkçı ve toplayıcı olarak yaşamını sürdürürken herhangi bir gıda üretimi gerçekleştiriyordu. Yaklaşık iÖ 3000'lerde Mezopotamya'nın Fırat ve Dicle vadilerinde ve sonra da Nil Vadisi'nde yazı sistemleri ortaya çıktı. Bir süre sonra Hindistan'daki Indus Vadisi ve Çin'de Sarı Nehir havzasında yerleşik hayat görülmeye başlandı. Ancak göçebe yaşam da devam ediyordu. Bu bağlamda yerleşik yaşamı seçenlerle göçebe yaşamda devam edenler arasında önemli gerilimler oluşuyordu

Orta Paleolitik Dönem'de yaşayan Neandertal insan Avrupa'da, Yakın Doğu'da ve Orta Asya'da yaşamıştır. Bu insan türünün fosillerinin bulunduğu yerler Almanya, Fransa, Hırvatistan, İtalya, Irak, İsrail ve Özbekistan'dır. Buzul Çağ'ında yaşamış olan Neandertallerin anatomik yapıları soğuk iklime uyum sağlamıştır. Bunlar kısa ve kalın bir vücut yapısı (y. 1.55-1.60 cm), kısa kol ve bacaklar ve büyük bir beyine sahiptir.

Bu çağın aletleri dövülerek düzeltilmiş ve rötuş yapılmıştır. Bir kısım Neandertal insanın ölümlerini derin çukurlara gömdükleri ve yanlarına yiyecek ve bir takım aletler koydukları görülmektedir. Bu da, bu insanların ölümden sonra yaşama dair bir inanç geliştirdiklerinin göstergesidir. Ayrıca ayı kurban ettiklerine dair kanıtlar bulunan Neandertal insanın, kurban kavramını düşünüldüğünde bir tür tanrı düşüncesi geliştirmiş olabileceği de bilim insanlarının görüşleri arasındadır. Göç edip etmedikleri bilinmeyen Neandertal insanların nasıl olup da tarih sahnesinden çekilip, yerlerini Homosapiens insanına bıraktığı bilinmemektedir. Neandertallerin tarih sahnesinden çekilmeleri konusunda en çok kabul gören görüş, soğuk iklime göre evrimleşmiş fiziklerinin Buzul Çağ'ının bitmesiyle oluşan yeni iklim koşullarına uyum sağlayamamalarıdır.

Homosapiens insanın görülmeye başlandığı iÖ 60.000'ler aynı zamanda günümüzden 2 milyon yıl önce başladığı düşünülen Eskitaş Çağı (Paleolitik) çağının son dönemlerine denk gelir. Dünyanın farklı coğrafyalarındaki çeşitli koşullar nedeniyle farklı dönemlere denk gelebilen bu tarihsel bölünme kabaca üçe ayrılmaktadır:

Erkeklerin avcılık, kadınların toplayıcılık yaptığı Paleolitik Dönem'de üretim yoktur ve doğada bulunanlarla yetinilir. En büyük keşfi iki çakmak taşı birbirine sürterek ateşin yakılmasıdır. Alet olarak tek ya da çift taraflı balta ve uzun yaprak biçiminde bıçaklar kullanılmaktadır. Günümüzden yaklaşık 230.000 ile 180.000 yılları arasına tarihlenen dönemde ilk heykel ve resim sanatı örneklerine rastlanır. Eskitaş Çağ'ının sonlarına doğru kemikten iğneler ve mızrak uçları kullanılmaya başlanmıştır. Yine dönemin sonlarına denk gelen Dördüncü Buzul Çağ'ında (GÖ 118.000-10.000) fildişi heykelcikler ve mağaralarda çok başarılı duvar resimleri görülür.

Lascaux (Fransa), Niaux (Fransa) ve Altamira (İspanya) gibi mağaralarda bizon, mamut, yabani at, geyik, aslan, ayı ve yaban keçisi gibi hayvanlar resmedilmiştir. Hayvan betimlemeleri çok doğal ve gerçekçidir. Resimler mağaraların yaşanan yerlerin değil de güçlükle ulaşılabilen bölümlerinde yapılmış olması dikkat çeker. Bu resimlerinin amacının ne olduğu hala daha tartışmalıdır ancak daha çok kabul edilen görüş, bunların törensel amaçla (bir tür av büyüsü) olarak yapıldıklarıdır.

Buzul çağında bazı bölgelerde dişi bir tanrıya tapınıldığı, ölümden sonra yaşamın devam ettiğine inanıldığı anlaşılmaktadır.

Günümüzden 32 bin yıl öncesinden itibaren yaygın bir şekilde yüzleri işlenmemiş, göğüsleri, kalçaları ve karınları abartılı olarak verilmiş kadın heykelcikleri görülür. Willendorf Venüsü bunlar arasında en ünlülerindendir. Bu tür heykelciklerin ana tanrıça ya da doğurganlığı temsil ettiğini savunan görüşler bulunmakla birlikte bu konuda da tam bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Willendorf Venüsü, GÖ y. 28.000-25.000, Kireçtaşı

Ortataş Çağı (Mezolitik)

Eskitaş ve Yenitaş Çağları arasında kalan dönemdir. Buzul Çağı'nın bitip yeryüzündeki bitki örtüsü ve hayvanların değiştiği, soğuk iklimle ilgili hayvan ve bitkilerin kaybolmaya yüz tuttuğu bir dönemdir. Taştan aletler bu devirde daha çeşitli ve daha kullanışlı şekiller gösterir. Bu devirde köpek ilk evcil hayvan olarak görülür. Devrin sonuna doğru gıda birikimine başlanır.

Yenitaş Çağı (Neolitik)

Cıvalı Taş Çağı olarak da adlandırılan Yeni Taş Çağı, taş çağlarının sonuncusudur. BU çağda yaşanan yenilikler, önceki dönemlere göre çok daha fazladır. Bu çağda tarım başlamış ve hayvanlar evcilleştirilmeye başlanmıştır. Farklı coğrafyalar için başlangıç ve bitiş tarihinin değiştiği Neolitik dönemin en önemli buluşlarından birisi de çanak çömleğin üretilmeye başlanmasıdır.

Tarım, Ortadoğu'da günümüzden 10.000 yıl önce, Güneydoğu Asya'da 8.000 yıl önce ve Orta Amerika'da ise günümüzden 5.000 yıl önce başlamıştır. Ortadoğu'da arpa ve buğday, Güneydoğu Asya'da pirinç, Orta Amerika'da ise mısır tarımı ilk yapılan bitkilerdir. Daha sonra tarım hızla dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. Bu bağlamda daha geniş insan toplulukları yerleşik hayata geçmişlerdir.

Filistin'de Jeriko ve Jarmo, Suriye'de Mureybet, Anadolu'da Caferhöyük (Malatya), Çayönü (Diyarbakır), Hamman Çemi (Batman), Nevali Çori (Urfa) ve Göbekli Tepe (Urfa) Ortadoğu coğrafyasına yayılan Neolitik yerleşimlerken Orta Anadolu'da da Çatalhöyük (Konya), Suberde (Konya), Canhasan (Karaman), Hacılar (Burdur) gibi yerleşimler de mevcuttur.

Aslında yerleşik yaşama geçişin, tarımın keşfinden önce, yabani tahıl toplayıcılığına dayanan geçim biçimine dayandıran görüşler vardır. Yerleşik yaşamla birlikte giderek artan nüfusun gereksinimlerini karşılamak için insanların yabani bitki türlerini denetim altına almayı keşfederek düzenli tarıma geçtiklerine inanılır. Ortadoğu'da tarımları yapılan ilk bitkiler olan arpa ve buğdayı mercimek, nohut, bakla ve diğerleri izlemiştir.

Neolitik Çağ'ın bir diğer önemli gelişmesi de hayvanların evcilleştirilmesidir. Mezolitik çağda evcilleştirilen köpeğin ardından bu çağda koyun, keçi, domuz ve sığır evcilleştirilmiştir.

Obsidiyen Neolitik dönemde alet yapımında yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Uzun mesafeli ticareti yapıldığı görülen ilk madde obsidiyendir. Ayrıca bakırın da ısıtılıp dövülerek takı, küçük iğne olta gibi aletlerin yapımında kullanıldığı görülmektedir.

Çanak Çömlekli Neolitik Çağ olarak adlandırılan, dönemin ikinci bölümünde tarıma dayalı ekonomi tamamen yerleşmiştir. Ancak sulamanın olmadığı, sadece yağmura dayalı "kuru tarım" yapılmaktadır. Ayrıca saban, döven gibi aletler bilinmemektedir. Tohumlar toprağa delikler açarak dikilmekte, hasat ise çakmak taşından yapılan oraklarla biçilmekte ve tahıl taş dibeklerde dövülmektedir.

Neolitik Çağ'ın önemli yerleşimlerinden olan Çatalhöyük'te çoğunlukla dört, beş ev bir grup oluşturuyordu. Bunların arasında bir tapınak odası bulunuyordu. Evlerin duvarları kerpiçtendi ve kapıları yoktu. Evlere çatıda bulunan bir açıklığa yerleştirilen bir merdivenle girilip, çıkılıyordu. Duvarların çatıya yakın yerlerinde ışık ve havalandırma için açıklıklar bulunuyordu. Her odada kerpiçten yapılmış sedirler bulunuyordu. Bu kerpiç sedirlerin içine, etleri güneşte kurutulmuş cesetler gömülüyordu. Tapınak odasında yer alan, duvarlara yerleştirilmiş boğa başı ve boynuzlarından boğa tapımının olduğu ve bunun da tarıma geçişle ilintili olduğu düşünülmektedir

Metal Çağları

Neolitik insan, tarımda, hayvancılıkta ve bunlarla ilgili zanaatlarda ilerledikçe, madenleri kullanmaya başladı. Maden kullanımının önce altın ve gümüşler başladığı sanılmaktadır. Bu madenler Fırat ve Dicle vadilerinde, Avrupa nehirlerinin kumları arasında bolca bulunmaktaydı. Bu madenler parlaklıkları ile dikkat çekici, çıkarma ve işlenme kolaylıkları nedeniyle ilk bulunan madenler olmuşlardır. Ancak bu madenler son derece yumuşak idiler. Bu nedenle de daha çok süs eşyası olarak şekillendirilmişlerdir.

İspanya, Sina Yarımadası (Mısır), Kıbrıs, İran ve Kuzey-doğu Anadolu'da bol miktarda bulunan bakır metal kullanımına yeni bir boyut getirmiştir. Kalayla karıştırıldığında elde edilen ve o güne kadar elde edilmiş en sert metal olan tuncun bulunması teknolojik bağlamda büyük bir yeniliktir. İlk olarak İran ve Horasan'da elde edildiği düşünülen tunç zamanla yaygınlık kazanmış, kalayın bol bulunduğu İspanya, Portekiz ve İngiltere ile bakırın bol bulunduğu Orta Doğu ülkeleri arasında önemli bir buluşma ticareti başlamıştır. Kalay doğuya, bakır da batıya yol alarak Girit ve Troya'da buluştular. Ve bu iki merkez Tunç çağının en önemli merkezleri oldular.

Yukarıda kısaca açıklanan "taş" çağlarının ardından maden kullanımının görüldüğü çağlar başlar ve bunlar da kullanılan madene göre isimlendirilir. Yine coğrafyaya göre farklılık gösteren bu maden çağlarının tarihlendirilmesi Anadolu için aşağıdaki gibidir:

Kalkolitik Çağ (Bakır Çağı) (MÖ 5500-3000)

İÖ 5500'de Hacılar'da ilk bakır aletler görülür. Madenin yanı sıra taş aletler de kullanılmaya devam etmektedir. Madenin kullanılması yeni olanaklar getirmiştir. Ayrıca madene karşı olan talep başka değerli maddeleri, dokuma ve seramik gibi mamul maddelerin madenle değiş-tokuşunu getirerek ticaretin gelişmesini de tetiklemiştir.

Bu bağlamda semboller, resimli işaretler biçimindeki "hieroglyph" yani "kutsal yazı" ortaya çıkmıştır. MÖ. 4 binin sonlarına doğru kentler oluşmaya başlamış, ticaret ve yazı ortaya çıkarak insanlık, bugünkü uygarlığın ilk büyük temellerini atmıştır.

Yenitaş Çağı'nda parlak uygarlığıyla önder konumda olan Anadolu, Kalkolitik Çağ'da geri planda kalmış ve ticareti geliştirerek yazıyı bulan Mısır ve Mezopotamya'nın gerisinde kalmıştır. Anadolu'da yazı bin yıllık bir gecikmeyle MÖ 2. binin ilk çeyreğinde kullanılmaya başlanmış, halk madenden eşyaya sahip olduğu halde Yenitaş Çağı'nın ilkel "Köy Kültürü" düzeyinin üzerine çıkamamıştır.

Tunç Çağı (Bronz Çağı) (MÖ 3000-1200)

Kalay ve bakırın karışımından oluşan tunç Anadolu'da Kalkolitik Dönem sonunda görülür. Ancak tuncun alet ve kap yapımında kullanılmaya başlanması 3. binin başlarını bulur.

Mısır ve Mezopotamya'da tunç eserlerin yapılmaya başlandığı dönemde yazı bulunmuş olduğundan bu bölgeler için yazılı belgelerden elde edilen kronolojik sınıflandırma kullanılır. Anadolu, Hellas (Yunanistan), Balkanlar ve Avrupa için Tunç Çağı terimi geçerlidir. Tunç Çağı Anadolu'da MÖ 3000'de, Girit'te, Ege'de ve Hellas'ta 2500-2000, Avrupa'da 2000'de başlar.

Anadolu'da Tunç Çağı üç ayrı evre gösterir:

- Erken Tunç Çağı 3000-2500

Kalkolitik Çağ'ın tarıma dayalı kültürü devam eder. Tunç aletler çok yaygın değildir. Bu dönemin en büyük teknolojik buluşu "**dört tekerlikli araba**"dır.

- Orta Tunç Çağı 2500-2000

Anadolu'da uzun bir duraklama devrinin ardından Orta Tunç Çağı'nda yeniden parlak bir dönem yaşanır. Yazı henüz kullanılmamakla birlikte üstün bir uygarlık düzeyine ulaşılmıştır. Bu dönemde şehircilik, mimarlık, heykeltıraşlık ve çömlekçilikte Anadolu o zamanki dünyanın önde gelen merkezlerindedir. Bu çağın en önemli teknolojik gelişmesi ise **çömlekçi çarkının** bulunmasıdır. Bu, aynı zamanda dünyada sanayileşme ve endüstrileşmenin ilk adımı olarak da nitelendirilebilir.

- Geç Tunç Çağı 2000-1200

Bu dönem Anadolu için Hitit Devleti ile özdeşleşmiştir.

Demir Çağı (MÖ 1200-750)

Sonuçta uygarlık insanların toplu bir yerleşik hayata geçerek, toplu bir şekilde kentlerde yaşamaya başlamaları ile ortaya çıkmıştır. Uygarlıkların ortaya çıkışıyla ilgili farklı teoriler bulunmaktadır. Arkeoloji biliminin sağladığı bilgiler ışığında uygar olarak tanımlayabileceğimiz toplulukların dünyanın dört farklı bölgesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bölgeler Mezopotamya, Mısır, Indus Vadisi (Hindistan) ve Sarı Nehir (Çin).

MEZOPOTAMYA

Mezopotamya, Yunanca “mesos” (ara/orta) ve “potamos” (ırmak) sözcüklerinden türetilmiş, “iki ırmak arası” anlamına gelen bir coğrafi terimdir. Kuzeyde Toros Dağları’ndan güneyde Basra Körfezi’ne, doğuda Zagros Dağları’ndan batıda Suriye Çölü’ne kadar uzanan alan için kullanılmaktadır.

İkisi de Doğu Anadolu’dan doğan Fırat ve Toroslar’dan doğan Dicle nehirleri, Mezopotamya’ya hayat verir. Basra Körfezine 145 kilometrelik bir mesafede birleşen iki nehir, Şattülrap adıyla anılır ve Basra Körfezine dökülür. Eskiçağ’da Dicle ve Fırat, bugünkü kıyı şeridinden 200 kilometre kadar içeride, ayrı ayrı denize dökülürlerdi. Ancak getirdikleri alüvyonlar nedeniyle bölgenin coğrafyasını değiştirmiş, yatakları değişen iki nehir birleşerek, tek bir ırmak halinde Basra Körfezi’ne dökülmeye başlamışlardır.

Kuzey Mezopotamya’da Toroslar ve Zagroslar’ın etekleri bol yağış alır. Burası dağlık ve bozkır alanları ile kaplıdır. İyi yağış alması nedeniyle Zagros etekleri Paleolitik Çağ’dan itibaren insanların yaşadığı bir bölge olmuştur. Güney Mezopotamya’da ise geniş çöl alanları vardır.

Mezopotamya’da Paleolitik Çağ’dan (Yontma/Eski Taş Çağı) itibaren insanlar yaşamıştır. Kuzey yarım kürenin büyük bir kısmı buzullarla kaplı olmasına rağmen, Mezopotamya bu soğuk iklimden etkilenmemiş ve insanlar için uygun bir yaşama alanı olmuştur. Musul yakınlarında Paleolitik Çağ’ın başlarına tarihlenen taş aletler saptanmıştır. Kuzey Irak’ta Küçük Zap Bölgesi’nde yer alan ve günümüzden 80.000 yıl öncesine tarihlenen Barda-Balka kamp alanı ve Büyük Zap Nehri Vadisi’nde bulunan Şanidar Mağarası’nda Neandertal insana ait iskeletler ve kullandıkları taş aletler bulunmuştur.

Günümüzden 12.000-11.000 yıl önce buzul iklimi sona ermiş ve günümüzdekine benzer ılıman bir iklim Mezopotamya’da egemen olmuştur. Bitki ve hayvan türleri çoğalmıştır. İnsanlar hayvanları beslemeyi, giderek onları evcilleştirmeyi keşfetmiş, mağaralardan çıkıp besin kaynaklarına daha akın bölgelerde basit barınaklarda yaşamaya başlamışlardır. Bu döneme Mezolitik ya da Ortataş Çağı adı verilmektedir. Bu çağın özelliklerini gösteren kültürler Doğu Akdeniz kıyısında saptanan Kebara ve Natufyen kültürleridir.

Bölgenin toprağı alüvyonlu ve çok verimliydi. Yazın çok kurak olan iklim ürünler için tehlike oluştururken, özellikle bahar aylarında sel felaketi riski bulunmaktaydı. Sel dönemlerinde aşırı su gelmesi önlemek için bentler, düzgün sulama için kanallar inşa edildi. Düzenli sulama, yıl boyunca iyi ürün alınmasını sağlıyordu. Tarımsal zenginliğe karşın bölgede taş, ağaç ve maden olmaması yaşamı güçleştiren etmenler arasındaydı.

Bir bütün olarak aşağı Mezopotamya ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmakta idi ve burada kurulan devletlerin hemen tamamı köleci devletlerdi. Tarım esas arpa, yulaf ve susam üretimine dayanmaktaydı. Nehir kenarlarında yer alan kentlerde toprağın iyi işlenmesi ve sulanmasına yönelik oluşturulan kanal ve bent sistemi, komşu tarlalar bağlamında sürekli dikkat edilmesi gereken toplumsal bir denetim sistemi gerektiriyordu. Toprak aileler arasında üye sayısı esas alınarak bölüştürülmekte.

Sümerler Mezopotamya kültürünün toplumsal, ekonomi ve entelektüel temellerini attılar. Onları bölgeyi tek yönetim altında toplayan Akkadlar ve Babilliler izlediler. Yazıda (çivi yazısı), yasalarda, eğitim ve dini düşüncelerde önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Örneğin Hammurabi Kanunları (İÖ y. 1750) o dönemden gelen en iyi korunmuş yasa metnidir ve son derece ağır cezaların öngörüldüğü, kesin bir disiplin ve düzeni gerektiren, kesin bir şekilde sınıflara ayrılmış bir toplumu tanımlamaktadır. Yine de, genel anlamda kötümser olan bir uygarlıktır. Günümüze ulaşan dinsel kayıtlara bakıldığında ölümden sonra yaşamı “dönüşü olmayan topraklar” şeklinde kasvetli bir resmini çizmektedir.

Sümerler - Erken Hanedanlar Dönemi (İÖ 2900-2350)

Sümerler İÖ 4. binyılın sonlarına doğru güney Mezopotamya’da, İran Körfezi yakınlarında gelişti. Kökenleri tam olarak bilinmemektedir ancak kökenlerin İndus kültüründe aranmakla birlikte Mezopotamya’nın yerli halkı olabileceğini öne sürenler de bulunmaktadır. Erken Hanedanlar Dönemi olarak adlandırılan erken dönemde aşağı Mezopotamya’da her biri bir kral tarafından yönetilen kent devletleri görülmeye başlanmıştır. Bu kentlerin merkezi bir tapınak etrafında geliştiği ve bir surla çevrildiği anlaşılmaktadır. Öne çıkan kent devletler Uruk, Ur, Lagaş, Kiş, Nippur ve Eridu’dur ve bu netler arasında Uruk lider durumdadır. Ancak Lagaş yöneticisi Ur-Nanşe, Ur ve Umma kentleriyle savaşarak onları yendi. Ur-Nanşe’Nin torunu Eannatum, Umma kentiyile savaşmayı sürdürdü ve sonunda zafer kazandı. Bu zaferini taçlandırmak için de bugün *Akbabalar Steli* olarak adlandırılan ünlü kabartmayı yaptırdı.

Bölgede oturan insanlar birbirlerinden büyük farklılıklar gösterebiliyorlardı. Mezopotamya’nın güneyinde yerleşmiş Sümerler’in kuzeyinde yerleşik Akadlar, Sami ırkıdan geliyorlardı.

Akbabalar Steli, İÖ 2600-2350, kireçtaşı, 180x130 cm, Louvre Müzesi, Paris

Akkadlar

Sami kökenli bir halk olan Akkadlar, Sümer kültürünü benimsemişler ve Sümerler sonrası Mezopotamya'nın lideri konumuna gelmişlerdir. Akkadlar, Sümerlilerin kent devletleri şeklindeki organizasyonlarının yerine *Evren* veya *Dünya* krallığını kavramını benimsemişler, Akdeniz'e kadar bütün Mezopotamya'yı tek bir kralın egemenliği altına sokarak merkezi bir yönetim kurmuşlardır.

Devletin kurucusu Kral I. Sargon'dur (İÖ 2334-2279) ve Agade isimli bir başkent kurmuştur. Akkad devletinde öne çıkan bir başka kral ise I. Sargon'un torunu Naram-Sin'dir (İÖ 2254-2218). Naram-Sin krallığının sınırlarını genişleterek Arap Yarımadası'nın kuzey sınırına ve Batı İran içlerine kadar genişletmiştir. Ancak zamanla zayıflamaya başlayan Akkad egemenliği, Zagros Dağları'ndan gelen Gutiler tarafından yıkılmış ve güneydeki Sümer kentleri bağımsızlıklarına yeniden kavuşmuşlardır.

Naramsin'in Zafer Steli, MÖ 2254-2218, Pembe kireçtaşı, 200 x 105 cm, Louvre Müzesi, Paris

Naramsin askeri alanda kazandığı başarıları bir zafer steliyle anıtsallaştırmıştır. Hiyerarşik bir şemaya göre yapılan stel üzerindeki kabartmada Naramsin en büyük figür olarak bir dağın tepesinde düşmanlarını yenerken gösterilmiştir. Ayrıca başında yer alan boynuzlu taçtan kendisini tanrısallaştırdığı da anlaşılmaktadır. Bu daha önce görülen rahip-kral kavramından oldukça farklıdır.

Yeni Sümer Devleti (III. Ur Sülalesi) (İÖ 2112-2000)

Akkad egemenliğinin sona ermesinden sonra Ur-Nammu (İÖ 2112-2095) tarafından kurulan III. Ur Sülalesi ile Ur, Gueda yönetiminde zengin bir ticaret kenti olan Lagaş ve Utu-Hegal (İÖ 2123-2122) yönetimindeki Uruk kenti öne çıkan Sümer kentleri olmuştur. Akkad gibi merkezi bir egemenlik kurmak isteyen Ur kenti, Doğu'da Elam, kuzeyde ise Assur ülkesine kadar bu egemenliği kurmayı başarmıştır. Yaklaşık 100 yıl kadar süren bu dönemde (İÖ 2100-2000) Ur kenti Mezopotamya'nın en büyük siyasi gücü olmuştur. Bu dönem yoğun göçler ve çevre toplulukların saldırıları sonucu sona ermiştir.

Asurlular ve Babilliler

III. Ur Sülalesi'nin çöküşünden sonra kuzeyde büyük bir siyasi güç olarak Asur, güneyde ise din ve kültür merkezi olarak Babil ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda İÖ 2. binyılın erken dönemlerinde

bölgeye gelen Hurri ve Amurrular (veya Amoritler) bölgenin nüfus ve kültürel yapısını büyük oranda etkilemişlerdir.

MÖ 2. binyılın başlarında yükselen kavimlerden olan Asurlular, özellikle oluşturdukları geniş ticaret ağı sayesinde Mezopotamya kültürünü geniş bir coğrafyaya yayarken farklı coğrafyaların kültürlerinin de Mezopotamya'ya getirilmesinde aracılık yapmışlardır. Anadolu'da MÖ 1950-1750 yılları arasında faal olan Asur Ticaret Kolonileri dönemi, Anadolu ile Mezopotamya arasında yakın ticari faaliyetlerin görüldüğü bir dönemdir. Anadolu'daki ana ticaret merkezi Kaneş/Neşa (Kültepe) idi. Tüccarlar genellikle tunç yapımında kullanılan kalay ve çeşitli kumaşlar satıyor, karşılığında altın ve gümüş alıyorlardı. Anadolu'nun yazı ile tanışması ve tarihi çağlara girmesi de yine Asurlu tüccarlar sayesinde olmuştur. Asurlu tüccarlar memleketlerindeki iş ortakları olan eşleriyle mektuplaşarak ticaret yapılacak malların listesini gönderiyorlar, eşlerinin kervanlarla gönderdikleri malları, Anadolu'nun pek çok yerinde kurulan pazarlarda satıyorlardı. Kültepe ören yerinde yapılan kazılarda Assurlu tüccarların evlerinin bodrum katlarında çok sayıda çiviyazılı tablet bulunmuştur. Anadolu halkı da yazıyı öğrenmiş ve İÖ 2. binyılın başlarında tarih çağlarına girmiştir.

Mezopotamya'da MÖ 18. yüzyılda **Babil Sülalesi** (1830-1595) egemenlik kurmuştur. Babil sülalesinin en önemli kralı Hammurabi'dir. Hammurabi, ülkesinin sınırlarını batıda Akdeniz'e, doğuda İran'a, kuzeyde de Toroslara kadar genişletmiştir. Bu sıralarda Anadolu'da Eski Hitit Devleti fetihlere başlamış ve sonunda Hiti Kralı I. Murşili MÖ 1595 yılında Babil'i alarak Eski Babil Devletine son vermiştir.

MÖ 13. yüzyılda Salmanassar, Asur Devleti'ni kurmuş olmakla birlikte yaklaşık İÖ 9. yüzyıla kadar bölge yoğun göç dalgaları nedeniyle hareketli bir dönem geçirmiş ve birçok yeni devlet ve kavim ortaya çıkmıştır. MÖ 9. yüzyıldan 5. Yüzyıla kadarsa Asurlular yeniden yükselişe geçmiş ve Yeni Asur Krallığı olarak adlandırılan dönem yaşanmıştır. Bu dönemin önde gelen kralı II. Sargon'dur. Yeni Asur Krallığı'nın en geniş olduğu dönemde Medler ve Babilliler, İskitler ile birleşerek Asur'a savaş açmış ve sonunda bu devletin yıkılmasına neden olmuşlardır.

Yeni Babil Devleti (İÖ 612-539)

Yeni Asur Devleti'nin ortadan kalkmasıyla liderlik bir kez daha Babilliler'in eline geçmiştir. İÖ önce 1000 yıllarında Babil'e bir Arami kabilesi olan Kaldeliler de gelmiştir. Babil'in bu ikinci yükseliş döneminde, kent karakteristiği Hammurabi döneminden farklı olduğu için Kalde Devleti olarak da adlandırılır. Günümüze kadar ulaşan görkemli yapıların çoğu bu dönemde, Nabopolassar ve Nabukadnezar tarafından yaptırılmıştır. Yeni yıl şenliklerinde kullanılan tören yoluna açılan ünlü *İhtar Kapısı*, *Babil Kulesi* ve dünyanı yedi harikasından birisi olan *Asma Bahçeleri* bu dönemde son şeklini almıştır.

Mezopotamya'da Toplumsal ve Siyasi Yapı

Toplum sınıflara ayrılmış olup en altta köleler yer almaktaydı ve kölelerin temini ve çalıştırılması önemli bir konuydu. Artı ürünün bol olduğu refah dönemlerinde köleler satın alma yoluyla elde ediliyorlardı. Ancak Sümer kent devletleri dış coğrafyalara sefer düzenleyen topluluklar olmadıkları için, savaşta ele geçirilen esirlerin köleleştirilmesi söz konusu değildi. Bu bağlamda sıklıkla görülen bir kurum olan "ekonomik kölelik" ortaya çıkmaktaydı. Kıtık

dönemlerinde iyi ürün alamayan üretici çiftçiler, kaçınılmaz bir şekilde yaşamlarını devam ettirebilmek için geniş toprak sahibi zenginlerden borç almak zorunda kalıyorlardı. Ancak bu borçlanmanın sonu çoğunlukla borcun ödenememesi ile sonuçlanıyordu. Hukuk kuralları alacak-borç ve faiz ile ilgili çok ağır düzenlemeler bulunmaktaydı.

Eski Mezopotamya Dini

Mezopotamya'da çok tanrılı bir din anlayışı egemendi. Sümer, Sami, Hurri, Hitit ve Elam tanrıları birbirlerinden farklıydılar. Ancak Sümer din anlayışı her zaman baskın olmuştur. Antik Mezopotamya dini, kayıtları bilinen en eski dindir.

Sümerlerde her şehrin bir tanrısı vardı: Uruk'ta İnanna, Ur'da Nanna, Lagaş'ta Ningirsu, Nippur'da Enlil, Babil'de Marduk ve Asur'da Asur gibi. O şehirde yaşayan insanlar da tanrının hizmetkârı durumundaydılar. Devlet alanları genişledikçe başkentlerin tanrıları, devletin baştanrısı oluyordu. Tanrıların bazıları köken olarak hayvan biçimli olsala bile tarihsel dönemde insan şeklinde gösterilmişlerdir. Tanrıların sayısını tam olarak saptamak mümkün değildir. 600 yer altı ve 600 gök tanrısı olduğuna inanılmaktaydı. Bunlardan bazıları An (Akkadça: Anu) gök tanrısı; Enki (Akkadca: Ea) Su ve yer altı tanrısı, Utu (Akkadca: Şamaş) Güneş tanrısı; İnanna (Akkadça: İştâr) Aşk ve bereket tanrıçası; Nanna (Akkadça: Sin) Ay tanrısı ve Sami kökenli Adad, Babil'in tanrısı Marduk yıldızları, burçları ve yılı saptaya tanrıdır; Dumuzi (Tammuz) Doğa tanrısıdır. Tanrıların da insanlar gibi eşleri ve çocuklarından oluşan aileleri vardır. Bu tanrıların yanında doğa olaylarına yön veren, hastalık ve ölümleri getiren, insanlara işlerinde ve yaşamlarında yardım eden sayısız iyi ve kötü tanrıya inanılırdı.

Eski Babil İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra tanrıların hükümdarı Marduk oldu. Onun onuruna dramatik ayinler yapılır, rahipler tanrıların heykelleri önünde sözde onların huzurlarındaymış gibi gelecek hakkında kehanetlerde bulunurlardı. Bu kehanetlerin toplum üzerinde çok büyük rolü vardı. Örneğin Mari Sarayı'ndaki kazılarda bulunan (Louvre Müzesi, Paris) karaciğer örnekleri kehanetin öneminde dair önemli ipuçları sunmaktadır. Kurbanların iç organlarının (özellikle de karaciğerlerinin) incelenerek, geleceğe dair bir takım işaretler görüşmeye çalışılırdı. Pişmiş topraktan yapılan bu örnekler farklı karaciğer tiplerini ve anomalilerini gösterirken, arkalarına da ne tür bir olaya işaret ettikleri yazılmıştır. Bunlar rahip için bir anımsama aracı olabileceği gibi, kehanet sanatının öğretilmesinde kullanılan ders malzemesi de olabilirler.

Karaciğer modelleri, Mari Sarayı, Suriye, MÖ y. 19.-18. Yüzyıllar, Louvre Müzesi, Paris

Sanat

Mezopotamya kültüründe ziggurat adı verilen, basamaklı bir şekilde yükselen tapınak yapıları bulunmaktaydı. Zigguratlar Sümerlerden itibaren belli bir gelişim göstermiştir ve Mezopotamya'nın en önemli mimari eser tiplerden biridir. Birçok kentte, birbiri üzerinde basamaklı şekilde yükselen bir dizi platform ve üzerindeki tapınaktan oluşan ziggurat bulunmaktaydı.

Yapının tabanı dikdörtgendi ve yüksek tapınağa dik açıda birleşen üç merdivenle çıkılmaktaydı. Ana tapınak odasında tanrı tasvirleri bulunmaktaydı. Tanrının evi, dağın evi, gökle yer arasındaki bağlantı olarak görülüyordu. Zigguratlar tanrıların evi olması yanında yazıcı okulu, kütüphane ve arşiv işlevlerini de görmekteydi. En değerli metinler tapınakta saklanırdı. Tapınaklara bağlı okullarda yetişen yazmanların yazdığı ya da kopya ettiği eserlerle arşivler daha da zenginleşmişlerdir.

Yazı

İÖ 3200 yıllarında Uruk'ta en erken yazılı belgeler ortaya çıkar. Bunlar resim şeklindeki (piktografik) işaretlerden oluşmaktadır. Yazıcı avuç içine sığabilecek bir kil tabletin üzerine kareler çizer ve anlatmak istediği şeyi resimlerle anlatmaya çalışırdı. Bu yüzden de erken kil tabletlerde çok fazla işaret bulunmaktaydı. Örneğin bulunan erken tarihli bir tablet üzerinde 1500'den fazla işaret bulunmaktaydı. Yazı yaygınlaştıkça giderek küçülmüş ve resim özelliğini kaybetmiş ve işaret kümeleri haline gelmiştir. Bu işaretler çiviye benzetildiği için bu yazıya *çivi yazısı* denilmiştir. Kil tabletler yazım işlemi bittikten sonra pişirilerek sertleştiriliyorlardı. Böylece çizgili resimlerin yerine çivi yazısı işaretleri geçmiştir.

Çivi işaretlerinin her biri bir sözcüğe değil, bir heceye karşılık geliyor, hecelerin yan yana yazılması ile de sözcükler oluşturuluyordu. Çivi yazısı gelişimini İÖ 3. binyılın ortalarına doğru tamamladı.

Çivi yazısını ilk kez bir Alman dilbilim adamı olan filolog G. Friedrich Grotefend (1775-1853) kısmen çözmüştür. Grotefend, İran'ın güneybatısındaki Eski İran başkenti Persepolis'te ele geçen çivi yazılı metinleri okumayı başarmıştı (1802). Mezopotamya çivi yazısını, birlikte

çalıştığı bilim adamlarının da katkısıyla çözmeyi başaran ise İngiliz subayı Sir Henry C. Rawlinson (1810-1895) olmuştur.

Çivi yazısını bulan Sümerlilerdi ve aynı yazı sistemi Akkadlar ve Elamlılar tarafından kullanıldı. Daha sonra Asurlular aracılığı ile Anadolu'daki Hititlere tanıtıldı. Ayrıca Doğu Akdeniz'e yayılıp Fenikelilerce benimsendi. Fenikeliler bu yazı sistemini geliştirerek çivi yazısına göre daha kullanışlı bir alfabeye dönüştürdüler. Grekler'e ulaşan bu alfabe daha sonra Romalılar tarafından Latin alfabesine şekline dönüştürülmüştür.

Edebiyat

Sümer ve Babillilerin İÖ 3. ve 2. binlerde oluşturdukları edebiyat ürünlerinden pek çok örnek günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerde pek çok folklorik konuya rastlanmaktadır. Bunlar, dünyanın insanların, tarımın, yerleşik yaşantının kökeni ile ilgili mitoslarda aynı içerikteki şu ya da bu halk öyküsüne benzeyen çocuksu efsaneler halindedir. Babilli şairler, bu Sümer efsanelerinden yararlanarak oldukça değerli eserler yarattılar.

Sümer eserlerinin isimleri incelendiğinde, büyük bir çeşitliliğe sahip oldukları görülür. Genellikle edebi belgeler konularını, tanrılar dünyası ile yeryüzündeki insanların maddi dünyasından alırlar. Sümer edebi eserleri, o zamanki insanların felsefi düşüncelerini, dünya görüşlerini ve dini inançları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlarlar. Bu eserlerde genellikle insan ve onun sorunları, yaşama mücadeleleri dile getirilir.

İlk örneklerine Sümerlilerde rastlanan ama onları izleyen uygarlıklar tarafından da kullanılan en ünlü epik eser, Gilgameş destanıdır. Son derece güçlü bir insan olan Ur kentinin kralı Gilgameş'in ölümsüzlüğü aramasının öyküsünün anlatıldığı destan bir tufan öyküsü içermesi açısından da oldukça ilginçtir. Tüm çabalarına rağmen ölümsüzlük arzusuna ulaşamayan, hatta ölümsüz olmasa bile ölünceye kadar genç kalmanın reçetesini alan ama kaybeden kral, fiziksel varlığının olmasa da adının sonsuzluğa ulaşmasının yolunu kentinde yaptığı bayındırlık faaliyetlerinde bulmuştur.

Bilim

En erken metinlerde kullanılan sayı sistemi altmış tabanlı sistemi içerirdi. 60'ın bölüneni çok olduğu için sistem, birçok hesaplamayı basitleştirmiştir. Bugün de zaman ve açı ölçümlerinde aynı sistemi kullanılmaktadır. Eski Mezopotamyalılar, İÖ 2. binyıldan itibaren çarpım cetvelleri, kare, karekök, küp ve 2 ve 16 tabanlarında logaritma cetvelleri ile birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümleri, çeşitli geometrik şekillerin alan ve hacim hesaplarını yapmışlardır. Babil matematikçileri, π sayısını 3 olarak hesaplamalarına karşın tam değerini $3 \frac{1}{8}$ (≈ 3.125) olarak gerçek değere (3.142) çok yakın hesaplamışlardır.

Astronominin temelleri Mezopotamya'da atılmıştır. Babilli astronomlar gezegenlerden hareketsiz yıldızlardan (gezegen) beş tanesini (Venüs, Mars, Jüpiter, Merkür ve Satürn) ayırmışlar ve yıldızlar da takımlar halinde gruplandırmışlardır.

Sümerliler ve Babilliler, gündüz saatlerinde saati belirlemek için sabit nesnelerin gölgesinden yararlanarak güneş saati yapmışlardır. Ayrıca gecenin ve gündüzün bölümlerinin belirlenmesinde su saatleri de kullanmışlardır.

Sümerliler,zamanı altmış dakikalık saatlerde ölçen ilk insanlardı ve bir haftayı yedi günle belirlemişlerdir. Sümerliler ve Babilliler, günü gündüz ve gece olarak ikiye ayırıyor ve 12 çift saate bölüyorlardı.

Sümerler ay takvimi kullanmışlar ve yılı 12 aya bölmüşlerdir. On iki ayın beş ayını 29 gün, yedi ayını ise 30 gün olarak hesaplıyorlardı. Sonuçta çıkan 355 günün, güneş yılında tamamlamak için de üç yılda bir, yılı kapsayan ay sayısını 13'e çıkarıyorlar.

Bugünkü takvimimizde kullandığımız bazı ay adları o dönemden gelmektedir. Örneğin Şubat ve Eylül Akkad dilinde Şubatu ve Elulu; Nisan ve Temmuz ise Sümer dilinde Nisanu ve Dumuzi/Tammuz'dur. Haziran ayının adı Aramice'den gelirken, Mart, Mayıs ve Ağustos aylarının adları Latince'dir.

ESKİ MISIR

Mısır uygarlığı Mezopotamya'ya göre daha farklı bir yolda ilerlemiş ve uzun tarihi boyunca da fazla değişmeden kalmıştır. Coğrafi olarak Nil Nehri bölgeyi birleştiren unsurdur ve bölgeyi çevreleyen çöller göçebe istilacılara karşı koruma sağlamış merkezi siyasi erkin gelişimi için uygun bir ortam sağlamıştır.

Coğrafya

Eski Mısır kültürü Nil Vadisi'nde gelişmiştir. Dar ve birkaç kilometre genişlikte olan vadi kuzeyde Delta Bölgesi'nden, güneyde Asuan'daki birinci çağlayana kadar uzanır. Mısır, kuzeydeki Aşağı Mısır (Nil Deltası) ve güneyde vadi boyunca uzanan Yukarı Mısır olmak üzere iki ayrı bölümden oluşur. Batı ve doğuda çöllerle doğuda kıyıya paralel uzanan sıradağlarla güneyi çağlayanlarla kuşatılmıştır. Bu bölgede bulunan kayalıklar geçişi zorlaştırmaktadır. Çağlayanların güneyinde ise Nubya yer almaktadır.

İklim hemen hemen yağışsız olduğu için, toprağın verimliliği tamamen Nil Nehri'ne ve onu taşkınlarla getirdiği alüvyonlara bağlıydı. Dünyanın en uzun nehri olan Nil (6695 km), Viktorya Gölü civarında ortaya çıkar ve kuzeye doğru akar. Uganda ve Sudan'ı geçtikten sonra Mısır'a ulaşır. Akdeniz kıyılarında bir delta oluşturarak denize dökülür.

Ekvatoryal yağışlar sonucu Nil Nehri Mayıs ayında yükselmeye başladığı ve Temmuz'dan Ekim'e kadar vadi üzerinden akardı. Eski Mısırlılar bu yükselme dönemini "Taşkın" (akhet) olarak adlandırıyorlardı. Kasım başında sular çekilmeye başlar, nehir yatağına geri dönerdi. Nehrin getirdiği miller, yatağın iki yanına birikir ve Mısır'ın en verimli topraklarını oluştururdu. Toprağın yeniden ortaya çıktığı bu mevsime "Ekim" (peret) denirdi. Son derece verimli olan bu topraktan, yağmurla beslenmiş toprağa oranla dört kat fazla verim alınırdı. Mart ayından Haziran ayına kadar olan bu dönem Hasat (shemu) mevsimi idi. Heredotos, "Mısır" Nil'in bir aramağınır" derken, bu nehrin Mısır için önemini altını çizmiştir.

Tarih

Mısır'da Paleolitik Çağ'dan beri insanlar yaşamaktadır. Bu dönem izleri günümüzden 300.000 yıl öncesine kadar gitmektedir. Dönemin iklimi ve yaşam koşulları daha elverişliydi. Ancak günümüzden 12.000 yıl önce Sahra'nın kuraklaşması ve çölleşmesi sonucunda bu bölgede

avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insanların Delta Bölgesi'ne ve Nil Vadisi'ne göç etmeleriyle sonuçlanmıştır. Ayrıca Filistin ve Suriye yoluyla Nil vadisine göç eden Asyalı kavimler de Eski Mısır'ın etnik yapısını oluşturan ögeler arasındadır. Bu dönemden kalan sanat eserleri ve araç-gereçleri bize, Mısır uygarlığının Hanedan öncesi dönemde bile yüksek bir düzeyde olduğunu gösterir. Mısırlılar bu dönemde altın, bakır ve değerli taşlarla süslü aletler, kap-kacak ve silah yapıyorlardı.

Hanedanlar öncesi dönemde Mısır'da tarihin bilinen ilk güneş takvimi geliştirilmiştir. Sirüs yıldızının yılda bir kez görünüşünü temeline dayanan bu takvim 12 aydan ibaret olup, her ay 30 gündü. Uzmanlara göre bu takvim İÖ 4200'lerden itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Neolitik Çağ'da ilk köyler kurulmuş, hayvanların evcilleştirilmesi başlamış ve çanak çömlek üretilmiştir. İlerleyen dönemlerde köylerin birleşmesiyle "nome" adı verilen yönetim birimleri oluşmuştur. Her nomenin yerel bir tanrı ya da tanrıçası mevcuttur. İÖ 3400'den sonraki bir dönemde nomeler aralarında birleşerek Aşağı Mısır Krallığı ve Yukarı Mısır Krallığı olmak üzere iki krallık oluşturdular.

Ülkeyi Narmer adında bir kralın birleştirerek, tek yönetim altında topladığı düşünülmektedir. Bununla ilgili tarihsel bir belge ise *Narmer Levhası*'dır.

Levha'nın her iki yüzünde de düşmanları yenmesi teması işlenen Narmer, bir tanesi Aşağı Mısır'ı, diğeri ise Yukarı Mısır'ı simgeleyen başlıklar giymektedir.

Kral Narmer'in paleti (Tuvalet tablası), Hierakonpolis, Mısır, MÖ y. 3,000-2,920, Kayağan taş (arduvaz), 63 cm yüksekliğinde, Mısır Müzesi, Kahire

Mısır Devleti'nin bu şekilde kuruluşundan Büyük İskender'in İÖ 332 yılında Mısır'a gelişine kadar geçen süredeki Mısır tarihi aşağıda belirtilen dönemlere ayrılmaktadır:

Erken Dönem	1-3. Sülaleler
Eski Krallık (İÖ 2575-2134)	4-8. Sülaleler
Orta Krallık (İÖ 2040-1650)	11-14. Sülaleler
Yeni Krallık (İÖ 1550-1070)	18-20. Sülaleler
Geç Dönem (İÖ 712-332)	25-31. Sülaleler

Erken Dönem olarak adlandırılan ve 1. ve 3. Sülaleleri kapsayan dönem (y. İÖ 3920-2575) Nil'in bahsettiği verimli topraklardaki tarımdan kaynaklanan zenginlikle bir büyük uygarlığın doğumuna şahit olmuştur. Daha o günlerde, günümüzde Eski Mısır ile özdeşleşmiş anıtsal mimari örnekleri olan piramitlerin öncülleri görülmeye başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde merkezi devlet anlayışı yerleşmiş ve yüzyıllarca kullanılacak olan krallık modeli geliştirilmiştir. Uygarlık bağlamındaki en önemli gelişme ise hiyeroglif yazının geliştirilmesi olmuştur.

Bu dönemde kral, tanrının temsilcisi olmaktan çok birer tanrı olarak görülüyordu. Mısır'ın tanrısı olarak kral bütün ülkenin sahibi, sulama sisteminin koruyucusu ve ürünlerin dağıtıcısı idi. 4. ve 8. Sülaleler arasında geçen dönemi kapsayan Eski Krallık (İÖ 2575-2134) döneminde Klasik Mısır Kültürü'nün temelleri atılmıştır. 4. Sülale büyük piramitler dönemidir. Bu sülalenin firavunlarından Keops (İÖ 2551-2528), Kefren (İÖ 2520) ve Mikerinos (2490-2472)'un Gize'de yaptırdıkları piramitler Mısır'ın en görkemli yapılarıdır.

4. ve 5. Sülaleler döneminin en önemli gelişmelerinden birisi de güneş dininin ortaya çıkması olmuştur. Mısır firavunları, "Ra'nın Oğlu" (Güneş Tanrısı'nın oğlu=Horus) ünvanını kullanmaya başlamışlardır.

Orta Krallık döneminde (İÖ 2050-1795) firavunlar dev piramitler inşa etmek yerine halka hizmet anlayışına önem vermişler, bayındırlık ve sulama projelerini gerçekleştirmişlerdir.

İÖ 1795'te 12. Sülale'nin sona ermesi ve siyasi güçsüzlüğün ardından Sami kökenli Hiksos olarak isimlendirilen bir grubun Mısır'ı ele geçirmesidir. Hiksoslar o güne kadar Mısır'da bilinmeyen koşumlu atlar ve yeni zırh çeşitlerini Mısırlılara tanıtmışlardır.

Hiksosları onlardan öğrendikleri atlı savaş arabalarını kullanarak yenen Mısırlılar, Yeni Krallık Dönemi'ni başlattılar (MÖ 1570-1070). Bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi IV. Amenofis'in Mısır pagan inancındaki tanrıları yok sayıp, sadece Aton'a tapınımını kurması ve kendi adını da Akheneton'a dönüştürmesidir. Çoğu kaynakta dünyanın ilk tek tanrılı dini sayılan bu sistem, Akheneton'un ölümünün ardından tahta geçen oğlu zamanında (Tutankamon) ortadan kalkmış, eski çok tanrılı inanç geri dönmüştür.

Dönemin bir başka ünlü firavunu ise Hititler ile yaptığı savaş sonrasında dünyanın ilk barış antlaşmasını imzalayan II. Ramses'tir.

1070'te başlayan gerileme devri Büyük İskender'in bu toprakları kendi imparatorluğuna katmasına kadar devam etmiştir. Amon rahiplerinin güçlenerek Kuzey'de ayrı bir devlet kurması ülkenin savunma gücünü kırmış ve sonunda Mısır, Asur İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmiştir (MÖ 671).

Bilim

Mısırlıların matematik bilgisi Mezopotamya'ya göre daha düşük düzeyde idi. Eski Mısır'da matematik, tayınların paylaşılması gibi idari görevler nedeniyle geliştirilmiştir. Aritmetik bilgileri basit düzeyde idi. Ancak geometri konusunda ileri düzeyde bilgiliydiler. Mısır geometrisi bazı problemlerin çözümleriyle alan ve hacim ölçüsü şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle taşkınlardan sonra Nil kenarındaki tarla sınırlarının saptanmasında geometri çok önemliydi.

Toplum

Mısır toplumun çoğunluğu köle statüsünde ve zorunlu çalışmaya tabiydi. Ancak sınıf sistemi kast sistemi kadar katı olmayıp, eğitim gören alt sınıf üyeleri firavunun hizmetinde yukarılara yükselebiliyordu. Mısır'da eğitim, tapınaklarda görev yapan rahipler tarafından yürütülüyordu. Mısır'ın katip adı verilen okuyup yazmasını bilen aydın sınıfı böyle eğitim görenler tarafından oluşturulmuştu.

Mısır ekonomisi firavunun tekeline dayanıyordu. Tanrı sayılan firavun, bütün toprakların, ticaretin ve endüstrinin sahibi idi. Mısırlılar, Nil Nehri, Kızıl Deniz, Mezopotamya, Suriye, Kıbrıs, Girit ve Yunanistan aracılığıyla ticaret yolu sayesinde tüm Ön Asya ve Akdeniz ekonomisini egemenlikleri altına almışlardı. Mısır'ın ithal ettiği mallar arasında kereste, zeytinyağı, bakır ve kalay bulunmaktaydı. Bu mallara karşılık altın, ipek, buğday ve papirüs ihraç ediyorlardı.

Din

Mısır dini ilk zamanlarda etik özellikler taşıyordu. Mezopotamya dinlerinde olduğu gibi, insanlarla tanrıların ilişkileri karşılıklı maddi çıkarlara dayanıyordu. Tanrıların kendilerine kurban verenleri ödüllendirdiklerine inanıyorlardı. Ancak daha sonraları tanrıların kurban istemekten çok insanların yaşamları boyunca davranışlarının öne çıktığı ve buna bağlı olarak da yeterince iyi iseler ölümden sonra dirilerek ikinci bir yaşama sahip oldukları inancı gelişti.

Osiris efsanesinin, insanın moral kişiliği ve ölümden sonra dirilişi simgeleyen yanı sıra çok yaygın bir biçimde benimsenmesi bu inancın kanıtıdır. Efsaneye göre Osiris Nil tanrısıdır. Nil nehrinin yükselişi ve çekilişi ölümü ve dirilişi sembeller. Osiris, kötü kalpli kardeşi Set tarafından öldürülür ve vücudu birçok parçaya ayrılarak Mısır'ın farklı yerlerine gömülür. Bu parçalar, Osiris'in karısı İsis tarafından bir araya getirilir ve tanrı böylece dirilir ve ölümsüzleşir. Mumyalama geleneği de bu inanç doğrultusunda gelişmiş, mumya ile birlikte mezara ölen kişinin ikinci yaşamında kullanacağına inanılan eşyalar konulmuştur.

Yazı, edebiyat, sanat

Eski Mısır'ın dünyaya en önemli katkılarından birisi hiç kuşkusuz hiyeroglif yazıdır. Bu yazı Sümerlerinki gibi şeylerin şeklinin çizilmesidir ve Sümer yazısının aksine öyle kalmıştır. Bu resimler daha sonra heceleri ve düşünceleri sembeller olmuştur. Eski Krallık zamanından itibaren 24 harf işareti kullanılmıştır. Ancak bu yazıda sesli harf kullanılmadığı için tam bir alfabe şeklini almamıştır. Bu anlamda alfabe, daha sonra Fenikeliler tarafından geliştirilecektir.

Mısır'ın en eski edebiyat örnekleri piramitlerde görülür. Bu örnekler, Eski Krallık dönemi firavunlarının mezar duvarlarındaki dinsel temalı övgü yazılarıdır. Orta Krallık döneminden daha sosyal içerikli ve bu dünyanın zevkleriyle ilgili edebiyat eserlerine rastlanmaktadır. Bunlar arasında aşk şiirleri, şarap, kadın temaları üzerine şarkılar ve sosyal adalet arzulayan yazılar gelmektedir.

Mısır sanatı da genelde dinsel temalara dayanırdı. Mezar resimleri ve kabartmaları, tanrı-krallık ebedi yaşamını betimlerdi. Heykellerde de sanatçılar Eski Krallık geleneğine bağlı güçlü, kendinden emin idealleştirilmiş tipleri canlandırmışlardır.